

Nyelvében él a nemzet?*

Egy baljóslat haszna

Ritkán foglalkoztatott ennyi embert a nyelv kérdése, mint napjainkban; érthetően, hiszen az élő magyar műveltség egyik legfontosabb hordozójáról van szó. A kérdés újra kiemelkedett a nyelvtudomány szakmai, s a nyelvörkődés közművelődési összefüggéseiből. A viták során nemegyszer úgy esett szó róla, mint magyar sorskérdésről. Az is.

Nem először történelmünk folyamán; még az én életemben sem. Jegyzője voltam annak a gyűlésnek, a harmincas évek végén, amelyen Kodály Zoltán felhívta a figyelmet kiejtésünk romlásának veszélyeire. Megvallom, akkor kissé túlzottnak tartottam hevületét, mellyel tárgyát a nemzeti lét-nemlét kérdéseinek szintjére emelte fel. Alig telt el azonban néhány év, s a német előretörés érvényében még a kétkedőknek is meg kellett látniuk, hogy a magyarság — s vele nyelvünk is — valóban ismét a Szózat nemzetet temető sírjának közelébe került. Akkor merült fel újra mindazok tudatában, akik legalább valamilyen szellemi honvédelem részesei lettek, reformkorunk vezető szellemeinek harca a már-már halálra szánt magyarság fennmaradásáért. Szinte testközelbe került hozzánk Herder „jóslata”, hogy a magyarság pusztuló nép, nyelve is kiveszőben van. Ezt a baljóslatot a nyelvünk állapotáról indult vitákban manapság ismét gyakran felelegetik. S a jóslattal együtt azt a jelmondatot is, amelyet azok a reformkorok annyiszor emlegettek: „Nyelvében él a nemzet!” Meg kellett tanulnunk tehát, hogy az országszerte mindig felújulva pergő-forgó nyelvhelyességi vitákat egyszerűen feljebb kell emelnünk. Ehhez szükséges, hogy a történelem folyamán oly fontos szerepet játszó jelmondatainkat a maguk történelmi helyén és szerepében vizsgáljuk.

A magyar nemzeti érzést a középkori-reneszánszkor nagyhatalom szétesésétől kezdve az országos lét virtuális voltának és állandó fenyegetettségének tudata hatja át. A fenyegetettség színezte azonban a változó korok, a megszálló társadalmi rétegek váltásait, érdeke, érzékenysége szerint változik; más a prédikátoroké, Pázmányé, más Zrínyié és Rákóczié, más az uraké és a kuru szegénylegényeké. Hogy a „nemzethalál” képe a reformkor folyamán a nyelv kérdéseivel fonódik szorosán össze: az akkori történelmi helyzetből következik. Ez a kor egész Európában a modern nemzetállamok kialakulásának ideje. A magyar nemzet tehát, amely Hungária-szerte sokáig alkotmányában, majd vallásaiban, aztán szabadságélményeiben élt, ekkor, a XVIII—XIX. század fordulóján, nyelvben kíván élni. Nem utolsósorban azért, mert a nemzeti lét kérdése ekkor a nemzeti nyelv világában éléződik valóságosra.

Az évszázados harcterek kivértett, elmaradt, az újratelepítés hordalék népeivel feltöltött Magyarországot lassan ocsúdó nemzedékek vezető szellemei akarják modern, egységes állammá formálni. Az európai világ több megoldást kínál nekik...

... Hogy a népet az állam hasznára is csak anyanyelvén lehet művelni, tudták Mária Terézia szakemberei is. A magyar szellemi erjedésben is főként az ő testőr-írói juttatták el ezt az erjesztő gondolatot. A magyar nyelvet azonban elmaradottnak, a korszerű közművelődés eszközeivel egyelőre alkalmatlannak ítélték. Ezért sürgették, egy nyelv kiművelését szolgáló tudótsátság megszervezését, a magyar nyelvű irodalom ápolását. A feladatot persze a

szellemileg még mindig darabokra szakadt országban másként fogták fel az egyes pártok. Szembekerültek azok, akik a megújított hagyomány, a szerves fejlődés, a nyelvkertészet hívei voltak, meg a másik tábor, azok, akik az ész, a képzelet, a felvilágosodás gyors alkotásaként akartak új nyelvet teremteni az alkalmatlan régi helyett.

A nyelvújítási vita megmaradhatott volna — mint csaknem mindenütt Európában — nálunk is a nyelvtudósok, írók szakmaibb világába. Mégis országos súlyú politikai ügyvé lett... Olyan harc zajlott itt, amelyben a magyar nyelvet egyszerre két fronton kellett védeni és érvényre juttatni: az egészséges fejlődést mindenképpen akadályozó holt osztálynyelvet, a latin, meg a magyart éppen a haladás érdekeire hivatkozva elnyomó birodalmi hatalom nyelve: a német ellen.

Nyilvánvaló, hogy ebben a harcban roppant visszhangot kapott — s a körülményekhez igazítva némileg el is torzult — Herder azóta is sokat idézett jóslata nyelvünk eltűnéséről. Az újra benépesült ország néprajzi helyzetét felmérő s a magyar nyelv helyét, rokonságát a világban kutató elméknél rá kellett jönniük, hogy az ország „szinmagyarnak” minősülő népe csupán a legnagyobb nemzetiesség a hazában, s hogy a finnugorsághoz tartozó nyelv Európában „testvértelen ága nemének”. Szükség szerűen vált tehát akkor — a magyar nemzetállam kialakulásának s ezzel együtt a nemzetiesség problémák jelentkezésének kezdetén — a nemzeti érzés hagyományos, mélyen beidéződött veszélyeztetettségét összetevőjének új meghatározójává a nyelv. Úgye jó másfél századra elkötelezően a magyar lét-nemlét ügyévé lett; s a jelszó, hogy „Nyelvében él a nemzet!” — ha úgy tetszik — nemzeti sorskérdést emelt a köztudatba...

... A „Nyelvében él a nemzet!”-elv, létrejöttében, a népi műveltséget védő és a haladás szolgálatába állító törekvés kifejezője volt. Amikor ez az elv később egy soknyelvű, soknemzetiségű országban, egy modern, franciás mintájú nemzetállamban a műveltséget és népességet szervező politika sugalmazója lett: szükségképpen a nem magyar népelemek erőszakos meghódítását kívánó kártékony művelődéspolitikai irányításra, igazolására szolgált. Félelmetes fordulata a kor-szellemnek: ami ellen a magyarság egy évszázadon át tiltakozott, egyszerre annak végrehajtására vállalkozott; mert a maga ábrándképét, a „harmincmillió magyar” hajszólo önzése erre készítette. A nyelv kérdése megint és pedig a régivel ellentétes értelmű, végzetes hatású politikai töltést kapott.

A töltés robbant és szétvetette a történelmi Magyarországot...

... Lehet-e csodálkozni, hogy a második világháború romjaiból kilépett s az új világ véres vajúdását átélte nemzedékekben megújult a hagyományos nemzeti érzés veszélyeztetettségét összetevője?! A háború s ami rákövetkezett, az iszonyú vérvesztések, az ártatlanok áldozatul vetése homlokegyenest más színezetű kollektív felelősségek nevében, az új megtorlások, amelyek során büntetleneknek is fizetniük kellett, a számlát apák cigányos dalidóiért, a szétszóródások új és új hullámai, a kannibáli gyakorlat, amelynek számára egy-egy népcsoport kiirtása csupán a vagonok, táborok és hamvasztókemencék kapacitásának kérdésévé lett; aztán a gyermektelenség, öngyilkosság, alkoholizmus ragályai: ki ne értené meg, hogy a népet féltő rétegek újra a lét-nemlét határvézetébe taszították éreztek magukat, s még akkor is a nemzethalál látomásait idézik fel, amikor erre már nincs valóságos ok.

A szavaknak is van sorsuk. A nemzet mást jelentett a reformkor kezdetén, 1848 tizenkét pontjában, az asszimiláció és az össze-

omlások idején. Népen mást értett Herder, Petőfi, Arany, mást értettek Hitler hazai „széktartói”, s mást a népi írók szekértábor. A történelem tapasztalatai arra tanítanak bennünket, hogy nyelv és nemzet, nép és nyelv viszonya nagyon is változik az időben. Ha valaha indokolt, hasznos volt a „Nyelvében él a nemzet!” jelszava, később ártalmas lett; manapság — amikor újra a nemzetállamok létrehozásának embertelenségeit igazoló eszmét fejzhet ki, s amikor sok helyütt a magyar nemzetiség ellen fordítják — elvetendő. Ahol tudniillik elnyomását tűzik célul az uralkodó többség elé; s ez ott az anyanyelvi művelődés lehetőségeinek megakadályozásával kezdődik. Ezért is vetette el a gondolatot a szocialista humanizmus minden jeles gondolkodója...

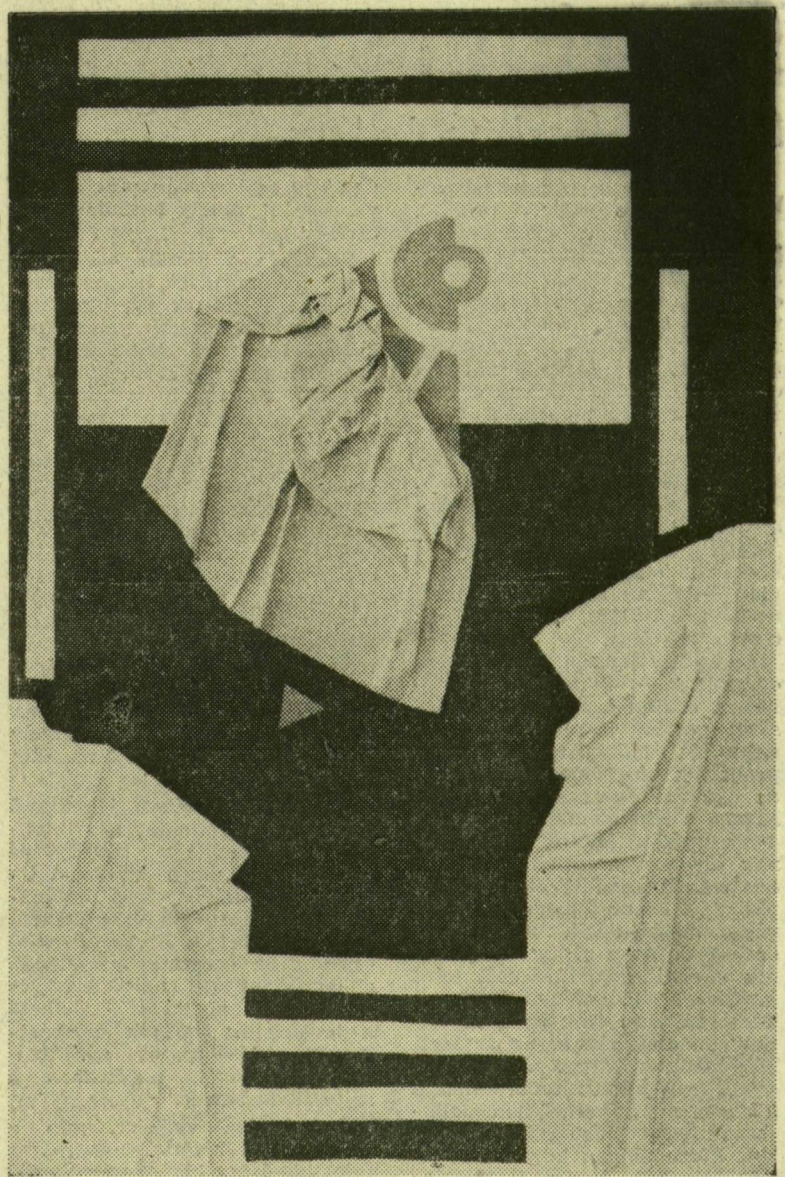
Okosabbnak látszik tehát újra-fogalmazni a jelszót, valahogy így: „Nyelvében is él a nép.” Nem a fajként értelmezett „Volk”, nem az elmosódó, vagy inkább osztályértelmű „populus”, hanem a szocialista humanizmus jegyében felfogott „össznépi közösség”. A természetesen nőtt, a maga hajlami, lehetőségei, szokásai és jelleme szerint kialakult szellemi-társadalmi közösség, amelynek óriási erkölcsi, teremtő, történelemformáló erejéről és szabadságáról Herder is beszélt...

A magyarság számára változatlanul sorsának lényeges kérdései közé tartozik: mi lesz nyelvével? Ezért is tartom szükségesnek, hogy időről időre felelőjünk a nyelvápolás körüli vitát a szó legnemesebb értelmében vett nagypolitika összefüggés-rendszerébe. Nyilvánvaló, hogy helyzetünk, tendenciánk számbavétele, stratégiánk kidolgozása közben az egész magyar nyelvközösségre kell tekintettel lennünk. A határainkon túl, ősi településeken, zártabb-lazább nemzeti közösségekben élő magyarra, s a világ minden táján szétszóródottakra is. Példájukra kell lennünk, mert hiszen idefigyelnek; kell is hogy ezt tegyék. Ezért sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a teljes magyarság rendkívül sokrétű, hogy egysége sok helyütt alig több virtuálisnál. Rétegződését, társadalmi, gazdasági, művelődési szerkezetét roppant változások formálták; az elmúlt hatvan-hetven év folyamán mélyebb és ellentmondásosabb átalakuláson ment és megy át, mint a normálisan fejlődő nyugat-európai népek hat-hét évszázad idején.

Ez nyelvén is kifejezésre jut. Nem beszélünk, nem írunk úgy, mint nagyapáink, s unokáink nyelve még távolabbra eshet majd a miénktől, mint a miénk az ösöktől. Egy nép történelmi azonoságának legfőbb öre és kifejezője azonban — főként ilyen, a megszokott rendet minden erőszakkal kiforgató változások idején — mégiscsak a nyelv...

Egy nép, vagy egy nemzet más is, több is, mint nyelve. A nyelv ügye mégis népünk ügye. Ezért ápolása nemcsak a nyelvápolás szakembereinek feladata... A nyelv őrzése, formálása, nevelése sokkal nagyobb területek mozgósítását kívánja meg. Minden terület figyelő szakembereinek munkáját. Voltaképpen az egész közéletét. Mert hiszen ez — akarja, nem akarja — szükségképpen veszt át egyre több idevágó feladatot a családtól, amelyet sorvaszt, az iskolától, amelyet túlterhel, s a hagyományos kis-közösségektől, amelyeket egybeolvaszt a maga óriástegyeiben.

Nyelvünk állapota aggasztja az aggodalmaskodókat, a nemzethalál veszélyével riasztja a megrémülteket. Mindez átszövi a nyelvhelyesség, az anyanyelvi műveltség, a nyelvvelélem kérdései körüli fellángolt vitákat. Azt gondolom, szükséges hangsúlyoznunk: a jelenlegi határai közt élő magyarság nincs létében fenyegetve; élete élni akar, mint egy kert növényzete. A kert pedig úgy fejlődik és úgy terem, ahogyan a körülmény, az időjárás, meg a kertész segíti vagy akadályozza. Aki ért a kerthez, tudja, hogy ott az élet nemcsak a gyomláláson, nyelésen, permetezésen múlik. A nyelv olyan, mint a nép, amely alkotja, közmegeállapodás-szerűen elfogadja, használja, újítja, felejt, szépíti, rontja. Kérdései túlmutatnak a pusztta nyelvvelés területén, de csak akkor foghatjuk fel őket igazán sorskérdésként, ha nem választjuk külön őket a nép egészének sorskérdéseitől, hanem azok függvényének tekintjük, s úgy vizsgáljuk őket.

DRÉGELY LÁSZLÓ: FEKETE-FEHÉR DOMINÁNS

Felhőtlen nyár

A nyár feltartóztathatatlanul, rohamléptekkel közeledik. Türelmelenül várjuk a sokszínű évszakot, várakozással tekintünk az általa kínált jellegzetes, más évszaktól nem is remélhető élmények elé. De akadnak közöttünk olyanok is, akik, ha a közelgő nyárról hallanak, borongós gondfelhőket látnak „lelki” szemük előtt.

Például az úttörőházak vezetői. A Magyar Úttörők Szövetségének 1977/78-as úttörő programjában ez áll: „Az úttörőházban a nyári munka szervezése, tervezése, az öletek, a jó elképzelések gyűjtése, a programhoz való felszerelések beszerzése, a gyermekek véleményének meghallgatása, a lehetőségek felmérése folyamatos feladatot jelent. A program összeállítása április végéig történjen meg. A programot az úttörőház vezetősége és az úttörőtanács együtt készítse el.”

Nos, mindez alapos körültekintésre vall, bölcs előrelátásról tanúskodik. Akárcsak mindaz, ami ezután következik: „Javasolt úttörőházai foglalkozások: találkozások VIT-küldöttekkel, a korábbi VIT-ek résztvevőivel, táborozások, akadémiák, klub-, és mesészbai foglalkozások, szakköri foglalkozások (műhelyben, fotólaborban, vegylaborban); filmvetítések stb.”

Igazán kézzelfogható ajánlások, javaslatok, mi hát akkor a baj? — kérdezheti joggal a kedves olvasó. Nos, egyetlen bökkenő van.

Az úttörőházaknak ugyanis az a legjobb gondjuk, hogy miként csalogassák falaik közé nyáron a gyerekeket. Némileg igazuk is van a srácoknak, hiszen mi a kivetni való abban, hogy a hosszú iskolai hónapok után, amelyek ilyen vagy olyan fegyelemben teltek el, most nyargalászni, bringázni, focizni szeretnének — a szabadban?!

Hogyan is versenyezhetne e csábító lehetőségekkel mondjuk egy jól felszerelt úttörőház? Valljuk meg: sehogyz. Azaz — egyfelképpen igen.

Ha maga az úttörőház is az ut-

cára, a játszótérre költözik. Budapesten a korábbi években már történtek hasonló kezdeményezések. A főváros III. kerületében, az óbudai új lakótelep tőzomszédságában, a San Marcó utcában áll a modern óbudai úttörőház. Ők már évek óta rendszeresen készítik szüneti terveket, amelyeknek gerincét a lakótelepi játszónapok képezik. A környék játszótérét, játszóhelyeit feltérképezték és asztaliteniszben, kerékpározásban, görkorcsolyázásban, kispályás fociban, tollaslabdázásban rendeznek versenyeket. Még arra is ügyelnek, hogy ezeket a mini tornákat hétfői napon rendezzék, mert akkor nincs másor a televízióban. Mozgósították a III. kerületi testnevelési és sporthivatal dolgozóit is, ők ismertetik a szabályokat és ők bírálkodnak is.

Mindez csak egyetlen példa, a sport pusztán kis része az úttörőházai munkának, de jól érzéketlét, hogy miként maradhatnak versenyben az úttörőházak a nyár sok csábító lehetőségével. Igaz, ehhez lelkes, hozzáértő, fantáziával és nagyon sok energiával rendelkező felnőttek kellene, akik nem sajnálják a fáradságot és leleményességükkel, szakértelmükkel meglelik a kínáló lehetőségeket. Olyan emberek kellene, akik nemcsak az úttörőszövetség programjában szereplő ajánlásokra figyelnek fel — például, hogy az úttörőházak szervezzenek táborokat, egy-két napos kirándulásokat, a környékükön levő strandokon működtessenek úszószak-köröket, írjanak ki különböző (irodalom, képzőművészet, barkácsolás) lakótelepi pályázatokat —, hanem akik nyitott szemmel járnak a világban és a közvetlen környezetükben levő apróságokban is felfedezik a kínáló alkalmat, hogy valamilyen új ötlettel, programmal segítsenek a gyerekeknek még hasznosabban, jobban, még több élménnyel eltölteni a vakációt.

Hiszen lényegében ez az úttörőházak célja is.

B. F.

* Részletek Keresztúry Dezsőnek a magyar nyelv hete szegedi országos megnyitóján elhangzott előadásából.